

A BÁZELI MAGYAR BIBLIA PRÓBANYOMATA 1744-BŐL *

A *Károlyi-Biblia* három kiadást ért meg a 18. században Johann Rudolf Imhof bázeli nyomdájában: 1751-ben, 1764-ben és 1770-ben.¹ E hatalmas nyomdai-kiadói vállalkozás gondolata már 1744 őszén megfogalmazódott a bázeli nyomdászságban. Ez derül ki abból a próbanyomathoz, amely Jakob Christoph Beck teológiai professzor levelesgyűjteményében maradt fenn a bázeli Egyetemi Könyvtárban. Az egyleveles nyomtatvány Szilágyi Sámuel 1745. december Idusán (13-án) kelt levelének lapjai között található. E nyomtatványról, mint *schedula Hungarica*-ról emlékezett meg Jakob Christoph Beck 1752. március 18-án Hatvani Istvánnak írt levelében, amelyet Bod Péter is felvett egyháztörténetébe.² Ernst Stähelin nemcsak e Hatvani levél erre utaló részletét adta ki 1968-ban, hanem utalt magára, a ma ismeretes egyetlen példányra is, mint „1744. november 6-i keltezésű Prospektusra” a Beck-levelezés-kiadás két lábjegyzetében.³ A magyar szakirodalom számára mégis mindaddig ismeretlen maradt ez az érdekes dokumentum, amelyre 2006. évi bázeli Klebelsberg-ösztöndíjas kutatásaim során bukkantam rá Beck levelei között.⁴

A mindkét felén nyomtatott, 8° alakú, egyetlen levél rektóján *Imhof Rudolf Jánosnak A magyar Bibliának ki nyomtatásául valo fel tetel* című szándéknyilatkozata olvasható. (1. kép)

Ebben legelőször is azt hangsúlyozza, hogy zsebben vagy hónalj alatt hordozható, olcsó, a szegények számára is hozzáférhető könyvecskét akar megjelentetni, amely a teljes *Szentírást* tartalmazza. A könyvnyomtatás mestersége ugyanis szerintem „megkönnyebbedett”, és lehetővé vált, hogy praktikus, hordozható, kisdad alakú *Bibliák* jelenhessenek meg. Ennek érdekében apró betűket öntetett, vékony papírost szerzett be. 1741-ben német, 1744-ben pedig francia nyelvű *Bibliát* adott ki hasonló formában, amelyek mindenki tetszését megnyerték. A franciákhoz és németekhez hasonlóan a magyaroknak is használni akar. Úgy látja, hogy a *Biblia*

* A tanulmány az OTKA „XVIII. századi magyar vonatkozású nyomtatott és illusztrált könyvek feltárása” című kutatás (K 68257) keretében készült.

¹ PETRIK Géza: *Magyarországi bibliographiája 1712–1860*. I. kötet. Bp. 1888. 280, V. kötet. *Pótlások*. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Bp. 1971. 62–63. – Ernst Stähelin említi 1773. évi kiadását is, amely azonban példányból nem ismeretes. – *Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoh Beck 1711–1785*. Bearbeitet von Ernst STÄHELIN. Basel 1968, 21.

² BOD Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. Leiden-Groningen 1890. lib. IV. Cap. 11. 382.

³ *Die Korrespondenz ...* 263, 217, 257.

⁴ Basel, Öffentliche Bibliothek der Universität, Mscr. VII. 2. 150.

A MAGYAR BIBLIÁNAK KI NYOMTATASÁ- RUL VALÓ FELTETEL mellyet

AZ Istennek segedelme által, Basileai könyv-nyomtató *Imhof Rudolf János*,
olly kised formában akar ki nyomtatni, hogy mind a'zebben mind
a honaly alatt unalom nélkül hordoztathassék.

Nagy jóvalta ez az Istennek, hogy a Sz. Írás a mi időnkben ki nyom-
tattathatik mert ez által annyira meg bővítették, hogy ném tfak a gazda-
gok hanem a szegények is könnyen meg szerezhetik. Igaz ugyan, a ki a
maga lelkének boldogulását kívánja, akár mint lehessen, ámbár igen
nehezen, ezt a mennyei kintset mindenek felett magának szűkfé meg sze-
rezze: mindazáltal a könyv-nyomtatásnak mesterfége, mivel immár ma
meg könnyebbítették; illő, mind a szegényeknek tehettfégekre mind arra
is hogy légyen tekintet, hogy olcsón is és olly formában szereztethessék
meg, hogy a kiknek telles gyönyörűségek a Sz. Írásnak olvasásában va-
gyon, utazásokban, taborozásokban, 's egyéb lehető hivatalyoknak köve-
télükben, magokkal könnyen hordozhassák. Midőn látnám hogy a keresz-
tények ez illy kised formában ki adott Biblia nélkül volnának, akar-
tam az egész kereszténységnek ebben használni, ezért, apro betűket, ujon-
nan öntettem, ehhez meg kívántató papirost készíttettem, így az 1741.
éftendőben a Német, az 1744ben pedig a Francia Bibliát ki adtam, a
melly munkaim annyira tettettek mindeneknek, hogy közönségesen
ezek feől bizonyosságot téfzen, hogy ez ideig olly jeles és alkalmas Bibliák
foha sém láttattattak.

A Német és Francia népeknek való használásom után, a Magyar or-
szágban nyögő Isten Házában híveinek, hogy használlyak, telles szándék-
kal vagyok. Fel tettem, hogy e proba szerint az egész Bibliát ki adgyam,
ha sz. igyekezetem a Magyaroktól helyben hagyattatik és segítettik.
Szűkölködik is tudom a Magyarfág ez illy segítéség nélkül, mert ez az
egyedül való fegyvere a mellyel az ellenkőzők ellen magát oltalmazza; ez-
zel szűgyenitti meg ellenségeit; ezzel erőfitti meg a közőttük való egyef-
séget. Kivált hogy illy kised formában ki adattatnék igen szűkféges
vala, mert eddig mind olly formában valának ki adattatva, hogy egész tereh
vala a templomban, iskolában, halotti temetése, virrasztóban, és egyéb
ditséretes és nagy haszonnal követendő szent tárfalásokban hordozni.
E mia lett, hogy az új Testamentom gyakran maganossan nyomtattatnék
ki, mint a Bibliának negyedik és hatodik ki adásában meg éfett. A többi
felett alkalmasabbak Ultrajektumban a fellyebb való éftendőkhben ki adott
Bibliák, de mivelhogy ezek is drágábbak, hogy sém a szegények könnyen
meg szerezhetheték, nagyskábbak is, mint sém unalom nélkül hordoztat-
hatnának. E probából kiki meg ítélteti az én általam ki adando Bibliák,
mennyivel a többi felett alkalmasabbak léfzenek. Minden Bibliának az ár-
ra 24. az az huszon négy garas léfzen, ha-pedig a Soltarok nélkül kívánnák
ki nyomtattatni 1. fl. az az egy forint léfzen. Ha az Istenfelő Magyaroknak
tetreni fog ezen fel tetelem mennél hamarébb e felől engemet tudofittá-
nak, hogy az új éftendőben el kezdhessem, és az éftendő folyása alatt el
is végezhessem. E felett, minthogy ez ideig ki adott Bibliák leg inkább
a b. e. Junius fordításához alkalmaztattak, a mellyet, mind életében a Junius
mind az ő halála után más kegyes tudos emberek fok helyeken meg job-
bítottanak; fok szocskák is vannak a Bibliában, a mellyek a Zido és Görög
nyelvben ékeségnek okáért irattattak, mellyek a Magyar nyelvben rutak,
p. o. azok a mellyek e probában a fok alatt át huzott kis lineával meg
jegyzetettek, ha az illyeknek meg jobbítására, valaki a tudoflak közül
kezt réá veti, vagy a mi tudofainknak meg jobbítófokat kívánnák ki
nyomtattatni, avagy az elébbi voltában akarják, hogy meg hagyattatá-
sék, mindenekre, csak hogy eleve parantfolyanak, kész vagyok. Adgya
a jo Isten hogy e sz. igyekezetem, mindeneknek lelküknek javára, a meg
éfmért igaz vallásnak nevelésére és erőfittésére fordullyon.

Írásm Basileában 1744. 6. napján sz. Andras Havának.

1. kép: Az 1744. évi hirdetmény rektója

fontos szerepet játszik a magyarság életében: ez az egyetlen fegyvere ellenségei ellen, ugyanakkor biztosítja a magyarság egységét is. A korábbi magyar nyelvű *Bibliák* nagy alakjuk és nehéz voltak miatt nem voltak alkalmasak a hordozásra, drágák is voltak. Saját kisded alakú *Bibliáját* 24 garasért tervezi árulni, a Szenci Molnár fordította *Zsoltárok* nélkül 1 forint lenne az ára. Ha a próbanyomat tetszik a magyaroknak, és azt „helyben hagyják”, késznek mondta magát az 1745. év folyamán megjelentetni a magyar *Szentírást*. Utasítást várt a tekintetben is, hogy a szöveget változatlan formában adja-e ki. Ha változtatni akarnak rajta, akkor a megjobbításokat kinti vagy hazulról küldött tudósok végezzék-e el.

*Specimen*ként a hátlapra Mózes 1. könyve 1. részének 1–22 versét nyomtatta. A szöveg fölött Paradicsomot ábrázoló fametszet áll, bal oldalon Ádámmal. (2. kép)

A próbanyomatot a debreceniek jóval később kapták meg Stephanus Kunius útján. (Stephanus Kunius nem fordul elő a svájci egyetemi hallgatók között. Ismeretes viszont egy bizonyos Johannes Kun, aki 1741 és 1745 között Bázelen, 1745-ben Genfben tanult.⁵) Szilágyi Sámuel fent említett, 1745. december 13-án kelt levelében — tehát egy évvel és egy hónappal a *Specimen* keltezése után — foglalta össze a nyomtatvány itthoni hatását Becknek.⁶ Kimondhatatlan tetszést aratott: „Dici non potest, quantopere placeant typi, forma, totumque institutum”. Kérte, hogy buzdítsa a nyomdászt („virum illum optimum”), hogy mielőbb kezdjen bele a munkába. Az egyházi konsistorium örömmel és hálával fogadta, és a második, vagy ha időközben megjelenik, a harmadik utrechti kiadás változtatás nélkül újrakiadását javasolta, nehogy az új *Biblia* a Komáromi Csipkés-fordítás sorsára jusson.⁷

Beck 1746. január 30-án azt írta vissza az Imhoffal való tárgyalás után, hogy ha a bázeli nyomdász megkapja a magyarországi iskolák és egyházak beleegyezését, rögtön nekikezd a munkának. 4000 példány kinyomtatását vállalná azért a pénzért, amennyit a *Specimen*ben megírt. Ezt az összeget nem egyszerre, hanem folyamatosan szükség szerint kérné attól a személytől, akit a magyarok megbíznak a kiadás gondozásával. Beck többször is biztosította Szilágyit arról, hogy Imhoffot

⁵ HEGYIÁdám: *Magyarországi diákok svájci egyetemenek és akadémiákon 1526–1788* (1798). Bp., 2003. (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*) 87, 543. Ernst Stähelin valószínűnek tartja, hogy a levélben említett Stephanus Kun és Johannes Kun azonos személyek. — *Die Korrespondenz ...* 204., 506. jegyzet.

⁶ Uo., 217.

⁷ Komáromi Csipkés fordításának rézmetszetes címlapja már 1685-ben elkészült, maga a *Biblia* azonban csak évtizedekkel később, 1717-ben jelent meg Leidenben Debrecen városának költségén. Ám 1745-ben, amikor Szilágyi Becknek írt, több ezer példány volt még Kassán a jezsuiták rendházában. Ezek csak évtizedek múlva juthattak el Debrecenbe. Vö.: MÁRKUS Mihály: *Komáromi Csipkés György. Egyháztörténeti értekezés*. Tata 1979. 170–190; MARGÓCSY Dániel: *A Komáromi Csipkés Biblia Leidenben*. = *Magyar Könyvszemle* (124) 2008. 1. sz. 15–26; FEKETE Csaba: *Komáromi Csipkés György Bibliájához* (helyesbítés). *Magyar Könyvszemle* (124) 2008. 4. sz. 439–442.

A MOSESNEK ELSŐ KÖNYVE

A MELLY TEREMTESNEK HIVATTATIK.

I. RESZ.

A világ teremtéséről.

Kezdetben teremté * Isten a mennyet és a földet. *Psal. 33. v. 6. és 136. v. 5. Alf. 14. v. 15.*

2. Az föld pedig vala ékefféig nélkül való és puszta. Es tetétség vala a mélységnek színén, és az Úrnak Lelke táplállyá vala a vizeket.

3. Akor monda az Isten: Légyen világosság, és lön világosság.

4. Es látá az Isten hogy jó volna a világosság, és el választá a világosságot a tetétségtől.

5. Es nevezé a világosságot napnak, és a tetétséget éttzakának, és lön az estve és a reggel első nap.

6. Azután monda az Isten: * Légyen ki-terjesztetett erősség a víz között, melly el-választá a vizeket a vizektől. ** Jer. 10. 12. és 51. 15.*

7. Es szerze az Isten ki-terjesztett erősséget, melly el-választaná * a ki-terjesztett erősség alatt való vizeket, a ki-terjesztett erősség felett való vizektől, és úgy lön.

8. Es a ki terjesztett erősséget nevezé égnek, és lön az estve és a reggel második nap.

9. Azután monda az Isten: * Gyűljenek egybe az ég alatt való vizek egy helyre, hogy teljék meg a száraz, és úgy lön. *Job. 38. v. 8. Ps. 33. v. 7.*

10. Az szárazt pedig nevezé az Isten, földnek: a vizeknek fokaságát tengernek, és látá az Isten hogy e jó volna.

11. Monda annakfelette az Isten: Hozzon a föld gyenge füvet, maghozó füvet, pyümolcs fák: mellyek az ő nemek szerint való gyümölcsöket hozzanak, a mellyekben légyen az ő magvak e földön, és úgy lön.

12. Hoza azokokaért a föld gyen-

ge füvet, maghozó füvet az ő nemek szerint, és gyümölcs termő fák, a mellyekben vala az ő nemek szerint való magvak, és látá az Isten hogy e jó volna.

13. Es lön az estve és a reggel harmadik nap.

14. Azután monda az Isten: * Légyenek világosító állatok az égnek ki-terjesztésén, hogy külömbiséget tegyenek a nap között és az éttzaka között, és légyenek jelei a bizonyos időknek, napoknak és esztendőeknek. *Ps. 136. 7.*

15. Légyenek, monda, világosító állatok az égnek ki-terjesztésén, hogy meg világosítsák a földet, és úgy lön.

16. Szerze azért az Isten, két nagy világosító állatokat; a nagyobbik világosító állatot, hogy világosítsa nappal, a kisebbik világosító állatot hogy éttzaka világosítsa és csillagokat is.

17. Es helyhezteté az Isten azokat az égnek ki-terjesztésén, hogy a földet meg-világosítsanak.

18. Es hogy vezéri lennének a napnak és az éttzakának, és külömbiséget tennének a világosság és tetétség között, és látá az Isten hogy e jó volna.

19. Es lön az estve és a reggel negyedik nap.

20. Azután monda az Isten: Hozzanak a vizek úszó élő állatokat, és a madarak repeffének a föld felett az égnek ki-terjesztésének színén.

21. Teremte azért az Isten nagy tzeit halakat és minden úszó élő állatokat, mellyeket a vizek hoztanak az ő nemek szerint, és minden repeső szárnyas állatokat az ő nemek szerint. Es látá az Isten hogy e jó volna.

22. Es meg-áldá az Isten azokat mondván: Gyümölcsözzenek és sokasodgyatok, és tölsétek bé a tengernek vizeit. A repeső állatok is szaporodgyanak a földön.

A

23. Es

mindenki becsületes embernek tartja. Újra figyelmeztette, hogy szükség van magyar korrektorra is.⁸

Szilágyi valamikor 1746 késő őszén számolt be a bibliakiadás pénzügyi nehézségeiről. Hosszasan tárgyaltak olyan személyekkel, akik támogatásában reménykedtek, végül is úgy határoztak, hogy a pénzt vagy a debreceni egyház vagy a kollégium biztosítaná. Am továbbra sem látnak garanciát arra, hogy nem járnak majd ugyanúgy, mint Komáromi Csipkés Bibliájával. Mindezekről a Bázélbe utazó Hatvani István fogja tudósítani Becket.⁹

Ezután évekig nem történt semmi a bibliakiadás ügyében, mígnem 1749. december 23-án két magyarországi diák: Szatmárnémeti Pap István és Török Ferenc Groningenből azzal a kérdéssel fordult Johann Rudolf Imhofhoz, hogy hajlandó-e eredeti tervét: a magyar nyelvű Biblia kiadását megvalósítani.¹⁰ Mindketten Debrecenben, aztán Heidelbergben, majd Groningenben tanultak. A levél szerint a zürichi születésű Johann Heinrich Hottinger heidelbergi teológiaprofesszortól szereztek tudomást heidelbergi tanulmányaik során Imhof magyar nyelvű bibliakiadási tervéről. Imhof felelete igenlő lehetett, és a két diák hamarosan megérkezett Hollandiából Bázélbe, magukkal hozva 126 holland forintot a *Biblia* kiadására Daniel Gerdes groningeni professzortól, és magukra vállalták a kiadás gondozását. 1750. május 10. és 1751. augusztus 1-je között folytak a nyomdai munkák. Az 1747. évi utrechti kiadás szövegét vették alapul. Kijavították annak nyomdahibáit, kiegészítették a párhuzamos helyeket, vagyis a konkordanciát, és a versek végére illesztették.¹¹ Bod Péter szerint minden eddigi kiadás közül ez a legszebb, finom és fehér a papírja, takarosak a betűi, kevés benne a hiba, hordozható, könnyen megszerezhető. A párhuzamos helyek a versek végén a szövegen belül találhatóak és bőségesek.¹² A teljes protestáns bibliakiadásokhoz hasonlóan az Ó- és Újtestamentum szövegét Szent Dávid énekelhető verses zsoltárai követik. E két utóbbi rész már 1750-ben elkészült, ezért címlapjukon az 1750. évszám szerepel.

A bázeli magyar *Biblia* ugyanolyan formátumban jelent meg, mint az Imhof nyomda német és francia nyelvű bibliakiadásai. Mindegyik első lapján ugyanaz a fametszet látható mint a bemutatott *Specimen*ben.

Imhof és a magyar korrektorok között sajnálatos módon vita tört ki arról, hogy ki jogosult a *Biblia* előszavának megírására. A döntő szót végül is a bázeli kistanács mondta ki. Határozata értelmében a magyarok által megvásárolt 2000 példány elé magyar előszó kerülhetett, az Imhof költségén kinyomtatott példányokat pedig

⁸ *Die Korrespondenz* 218–219.

⁹ Uo., 222.

¹⁰ BERNHARD Jan-Andrea: Die Basler Ausgabe der Károli-Bibel von 1751: Anlass für eine zeitweilige Verstimmung zwischen Debrecen und Basel, *Ungarn Jahrbuch* 2008. 1–12.

¹¹ BECK, Jakob Christoph előszava az 1751. évi *Bibliához*.

¹² BOD Péter: i. m. 377.

olyan ajánlással és előszóval láthatta el a nyomdász-kiadó, amilyennel akarta. Ezért létezik az első kiadásnak több változata.

Az általunk vizsgált példányok közül a legteljesebbnek a bázeli Egyetemi Könyvtár példányai tűnnek.¹³ Címlapjukon az évszám arab számmal szerepel. A címlevél után)(füzetjellel a nyomdász Imhof három leveles, 1751. július 19-én kelt ajánlólevele a svájci református városok vezető politikusainak szól: Zürichben Johann Kaspar Eschernek és Johann Friesnek; Bernben Christoph Steigernek és Karl Emmanuel von Wattenwylnek; Bázelban: Emmanuel Falcknernek, Johann Rudolf Faeschnek, Samuel Meriannak és Felix Battiernak; Schaffhausenben: Franciscus von Meyenburgnak és Balthasar Pfisternek, valamint e városok nagyobb és kisebb tanácsainak. A próbanyomattal egybehangzóan foglalja össze Imhof ebben az írásban is indíttatását a magyar nyelvű *Biblia* kiadására. Hangsúlyozza, hogy a közös, kálvinista vallásnak köszönhetően szoros kapcsolatban áll a svájci és a magyar nép. Elmondja, hogy a német és francia nyelvű *Bibliák* után két magyar segítségével – nevüket nem nevezi meg – az 1747. évi utrechti magyar változat emendálásával jött létre e kiadás. Ára, külleme és az emendálás gondossága tekintetében szerinte össze sem lehet hasonlítani mintájával e páratlan könyvet: „Ipsa Batavorum editio, quamvis duplo carius vendatur, nec chartae nitore, nec distincta characterum perspicuitate, nec emendationis cura, nec denique concinnitate formae ullo modo conferri potest... prodit talis liber, cui parem nulla unquam aetas vidit.”

Imhof írása után újabb, azzal azonos,)(-jelű füzet 2-4. levelén *Jac. Christophorus Beckius*nak, a bázeli teológiai kar dékánjának 1751. augusztus 20-án kelt *Praefatiója* olvasható. Azzal az ominózus mondattal kezdődik, amelyik Szatmárnémeti Pap ellenszenvét kiváltotta, hogy tudniillik e Bibliát a bázeli nyomdász „suis impensis et typis” nyomtatta ki. Beck avval mentegeti magát, hogy magyartudás híján nem tud meggyőződni a fordítás helyességéről. Czwittingerre és más, néven nem nevezett szerzőkre hivatkozva tévesen úgy tudja, hogy Károlyi Gáspár a *XVII.* század elején készítette el a teljes *Szentírás* magyar fordítását, amelyet Molnár Albert a héber és görög szöveg szerint megjobbítva újra kiadott.¹⁴ A professzor már megnevezi Imhof segítőit, a két magyar emendátort: Pap Istvánt és Török Ferencet. Lényegében elismétli a kiadás fent említett újdonságait, és nem tartja szükségesnek, hogy intelmet (parainesis) fűzzön írásához, hiszen a magyarok vallásossága ismeretes előtte.

A harmadik, ugyancsak)(jelű ívfüzetben kezdődik Szatmárnémeti Pap István 1751. Szent Iván (június) havának 1. napján kelt, hosszabb *Elöljáró-beszéde* ()(a₂a –)()(a). Ő először a *Szentírás* jelentőségéről, részeiről szól. Összefoglalja az apokrif könyvek hagyományozódását, és indokolja, hogy azok miért nem kerültek be a

¹³ Jelzetük: FG IX. 57. és Frey Gryn A. VI. 21.

¹⁴ Molnár Albert szövegkritikai munkájáról ld. P. VÁSÁRHELYI Judit: *Szenci Molnár Albert és a Vízolyi Biblia új kiadásai*. Bp. 2006. Universitas. (Historia Litteraria)

kiadásba. Majd a *Biblia* igazságát, méltóságát, Istentől való származását bizonyítja. Szükségesnek tartja, hogy az eredetileg zsidó és görög nyelven írott *Biblia* minden nép és nemzet nyelvére le legyen fordítva, „valóságos kézben hordozható *Biblia* legyen”. Javaslatot tesz arra, hogy mely könyveket, milyen sorrendben olvassanak a hívek. Leggyakrabban az *Újtestamentum* olvasását javasolja, abból is *Máté evangéliumát* és az *Apostolok Cselekedeteit* úgy, hogy azokat a párhuzamos, ótestamenti helyeket is keresse ki az olvasó, amelyek a versek végén vannak felsorolva. Ezután a korábbi magyar nyelvű bibliafordításokat tekinti át Melius Juhász Pétertől az 1747. évi utrechti kiadásig.

A bázeli kiadásról úgy nyilatkozik, mint amit „maga tulajdon költségével” adott ki Török Ferencel egyetemben „kézben fogható szép kis formában, ... hozzá fogván e' dologhoz 1750. esztendőben, Pünkösöd' hav. 10. napján, 's el- is végezvén 1751. kis Assz. hav. 1. napján”. 126 forintot kaptak Daniel Gerdestől, de ezt az összeget leszámítva sem nem kértek, sem nem kaptak senkitől semmiféle anyagi támogatást. Néhány szövegkiritkai megjegyzés után kiderül, hogy gondosságuk odáig terjedt, hogy még a zsoltárok kottáját is átnéztették a bázeli kántorokkal.

A mai és a történelmi Magyarországon őrzött példányok egyikében sem bukantunk Imhof ajánlólevelére. Több hazai példányban csak az utóbb bemutatott, magyar nyelvű előszó szerepel, amelyet a végén 1751. szeptember 7-i keltezéssel a bázeli *decanus theologicus*, azaz Beck imprimált. Ilyenek a budapesti Egyetemi Könyvtár (Aa 3129), a kolozsvári Egyetemi Könyvtár (53639) és az Országos Széchényi Könyvtár három példánya a Régi Nyomtatványok Tára Kötéstörténeti Gyűjteményében (4,5,6). Ez utóbbiak mind festett debreceni kötésben vannak. Közülük az egyik tulajdonosa Teleki Sámuelné Bethlen Zsuzsánna volt.

Ugyanakkor a Ráday könyvtárának (1-2841), a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának (550.083), a debreceni Református Nagykönyvtárnak (Sz 370) a példányában megvan Beck *praefatiója* is és Szatmárnémeti *előljáró-beszéde* is.

Egyelőre nem akadtunk olyan variációra, amelyikben csak a két latin nyelvű előszót közölték volna, pedig Bod Péter említ ilyet is: „*in quibusdam exemplaribus Latina Dedicatio et Praefatio inveniatur, in aliis Hungarica Praefatio tantum. Studiosi enim Bibliopolae Dedicacionem et Praefationem e suis exemplaribus abjecerunt; idem fecit Bibliopola Hungaricam Praefationem praetermittendo.*”¹⁵

A variációk és területi megoszlásuk igazolja azt, hogy a nyomdász és a magyarországi sajtó alá rendezők a bázeli kistanács határozata értelmében jártak el. Az előszók és ajánlások keltezése is ezt igazolja: a legkorábban: 1751. június 1-jén kelt a magyar emendáló előljáróbeszéde. Ezt követte a július 19-i Imhof-ajánlás és augusztus 20-én Beck *praefatiója*. A magyar nyelvű előljáróbeszédet pedig csak az augusztus 28-i döntés után, szeptember 7-én imprimálta a bázeli teológiaprofesszor és dékán.

¹⁵ BOD Péter: i. m. 379.

A példányok címlapját is soronként újrasedték. Ennek legszembetűnőbb jegye, hogy egyikén — ilyenek a bázeli egyetemi könyvtári példányok — arab számmal; másik részükön római számmal tüntették fel a kiadás évét. Az utóbbi csoportba tartozik az OSzK negyedik példánya (Bibl. 788).

Bázel és Debrecen vitája azonban még ezzel sem ért véget. A további perlekedésről Bod Péter írt.¹⁶ Az ő tudósítását alapul véve és Beck levelezését is felhasználva legújabbán Jan-Andrea Bernhard foglalta össze a svájci–magyar kapcsolatok eme viharos fejezetét.¹⁷

A vita során még egy magyar vonatkozású, nyomtatott dokumentum keletkezett. Beck 1752. március 18-i leveléből tudható, hogy Imhof kinyomtatta a Szatmárnémeti Pap Istvánnal kötött szerződését is, amely szerint Pap kétezer példányért fizetett: „Papium cum Imhofio talem iniisse contractum, ut, praenumerando pretium duorum millium exemplorum, editionem Imhofio faciliorem redderet (*eas litteras Imhofius post ortam inter ipsum et studiosos litem typis excusas promulgaverat*).¹⁸ Ennek a nyomtatványnak azonban sajnos mindeddig nem sikerült a nyomára bukkanni.

A második magyar nyelvű bázeli *Biblia* 1764-ben jelent meg. Sem ez, sem a harmadik, 1770. évi kiadás nem tartalmaz semmiféle előszót vagy ajánlást. Kiadója nem kívánt további vitába keveredni a magyarokkal.

¹⁶ BOD Péter: i. m. 377–387.

¹⁷ Ld. a 10. lábjegyzetet!

¹⁸ BOD Péter: i. m. 382. és *Die Korrespondenz* ... 263.

FÜGGELÉK

A magyar Bibliának kinyomtatásáról való feltétel,
melyet az Istennek segedelme által basileai könyvnyomtató, Imhof Rudolf János
oly kisded formában akar kinyomtatni, hogy mind a zsebben, mind a hónalj alatt
unalom nélkül¹⁹ hordoztathassék.

Nagy jóvolta ez az Istennek, hogy a Szent-Írás a mi időnkben
kinyomtatathatik, mert ezáltal annyira meg bővítettik,²⁰ hogy nemcsak a gazdagok,
hanem a szegények is könnyen megszerezhetik. Igaz ugyan, aki a maga lelkének
boldogulását kívánja, akármit lehessen, ámbár igen nehezen, ezt a mennyei
kincset mindenek felett magának szükség [hogy] megszerezze: mindazáltal a
könyvnyomtatásnak mestersége mivel immár ma megkönnyebbítettett; illő, mind
a szegényeknek tehetségekre, mind arra is hogy legyen tekintet, hogy olcsón is
és oly formában szereztethessék meg, hogy akiknek teljes gyönyörűségek a
Szent-Írásnak olvasásában vagyon, utazásokban, táborozásokban s egyéb lehető
hivataljoknak követésükben,²¹ magokkal könnyen hordozhassák. Midőn látnám,
hogy a keresztények²² ez ily kisded formában kiadott Biblia nélkül volnának,
akartam az egész kereszténységnek ebben használni, ezért apró betűket újonnan
öntettem, ehhez megkívántató papirost készíttettem, így az 1741. esztendőben
a német, az 1744-ben pedig a francia Bibliát kiadtam, amely munkáim annyira
tetszetek mindeneknek, hogy közönségesen ezek felől bizonyosságot téznek, hogy
ez ideig oly jeles és alkalmas Bibliák soha sem láttattattak.

A német és francia népeknek való használásom után a Magyarországon
nyögő Isten-Házának híveinek hogy használják, teljes szándékkal vagyok. Fel
tettem, hogy e próba szerint az egész Bibliát kiadjam, ha szent igyekezetem a
magyaroktól helyben hagyattatik és segítetik. Szűkölködik is tudom a magyarság
ez ily segítség nélkül, mert ez az egyedülvaló fegyvere, amellyel az ellenkőzők ellen
magát oltalmazza; ezzel szégyeníti meg ellenségeit; ezzel erősíti meg a közöttük
való egyességet. Kivált hogy ily kisded formában ki adattatnék, igen szükséges
vala, mert eddig mind oly formában valának kiadattatva, hogy egész tereh vala²³
a templomban, iskolában, halotti temetésre, virrasztóban és egyéb dicséretes és
nagy haszonnal követendő szent társaságokban hordozni. E miá lett, hogy az Új

¹⁹ kellemetlenség, kényelmetlenség nélkül

²⁰ olyan bőséges lesz az ellátás

²¹ lehetséges foglalkozásuk követésében

²² A 17. században még a *keresztén* írásmód volt általános, Pázmány is ezt használta, később
vegyesen *keresztén* és *keresztény* is szokás volt, protestánsoknál mindmáig megmaradt a korábbi
keresztén szóalak.

²³ terhes volt

Testámentom gyakran magánosan²⁴ nyomtattatnék ki, mint a Bibliának negyedik²⁵ és hatodik kiadásában²⁶ megesett. A többi felett alkalmasabbak Ultrajectumban²⁷ a feljebb való esztendőben kiadott Bibliáik, de mivelhogy ezek is drágábbak, hogy sem a szegények könnyen megszerezhetnék, nagyocskábbak is, mintsem unalom nélkül hordoztathatnának. E próbából ki-ki megítélheti, az én általam kiadandó Bibliák mennyivel a többi felett alkalmasabbak lesznek. Minden Bibliának az ára 24. az az huszonnégy garas lesz, ha pedig a Zsoltárok nélkül²⁸ kívánják kinyomtatni, 1 fl. az az egy forint lesz. Ha az Istenfélő magyaroknak tetszeni fog ezen feltételem, mennél hamarabb efelől engemet tudósítsanak, hogy az új esztendőben elkezdhessem, és az esztendő folyása alatt el is végezhessem. E felett, minthogy ezideig kiadott Bibliák leginkább a boldogult emlékezetű Junius fordításához²⁹ alkalmaztattak, amelyet mind élteben a Junius, mind az ő halála után más kegyes tudós emberek sok helyeken megjobbítottanak: sok szócskák is vannak a Bibliában, amelyek a zsidó és görög nyelvben ékességnek okáért íratattak, melyek a magyar nyelvben rútak, példának okáért azok, amelyek e próbában a szók alatt áthúzott kis lineával megjegyeztetnek, ha az ilyenek megjobbítására valaki a tudósak közül kezit reáveti, vagy a mi tudósainknak megjobbításokat kívánják kinyomtatni, avagy az elébbi voltában akarják, hogy meghagyattassék, mindenekre,³⁰ csak hogy eleve parancsoljanak, kész vagyok. Adja a jó Isten, hogy e szent igyekezetem mindeneknek lelküknek javára, a megesmért igaz vallásnak nevelésére és erősítésére forduljon!

Irák Basileában 1744. 6. napján szent András havának.³¹

²⁴ magában csupán, nem az Ószövetséggel együtt

²⁵ Lőcse 1644 – RMNy 2068

²⁶ Amszterdam 1646 – RMNy 2133

²⁷ Utrecht (akkor Németalföld, ma Hollandia híres egyetemvárosa)

²⁸ Szenci Molnár Albert genfi dallamokra fordított zsoltárai nélkül (Pfalzi mintára a Zsoltárkönyv szinte minden magyar bibliakiadás mellett megjelent 1805-ig.)

²⁹ Utalás Franciscus Juniusra (François Du Jon 1545–1602), aki apósával, Emmanuel Tremelliuszal (1510–1580) együtt fordította latinra héberből az Ótestamentumot.

³⁰ bármilyen megoldásra (a felsorolt lehetőségek közül)

³¹ novembernek

P. Vásárhelyi Judit *A bázeli magyar Biblia próbanyomata 1744-ből*

JUDIT P. VÁSÁRHELYI

A Proposal for Printing the Hungarian Bible Declared and a Specimen Thereof Published in 1744 at Basel

The present study has reviewed the plan of Johann Rudolf Imhof printer and publisher in Basel, and issued his proposal for printing the Hungarian Bible in the same small format as his German and French Bible. To his leaflet a specimen is appended, i. e. the first chapter of Genesis in Hungarian.

This broadsheet has been preserved in the University Library, Basel, attached to a letter of December 15th 1745 by the Debrecen professor Samuel Szilágyi to the Basel professor Jakob Christoph Beck. Due to financial difficulties this plan could be realized only years later. The Hungarian text was based on the Utrecht edition of the Hungarian Bible of 1747. The preparation of the text for the press and proofreading was performed by two Hungarian students Stephan Szatmárnémeti Pap and Francis Török. The New Testament and Psalms first appeared in 1750, then the full Bible in the following year, 1751. It is a pity that the Basel publisher and the students from Debrecen bitterly quarrelled, consequently there are only three variants extant of this Bible edition. In those volumes financed by the printer his Foreword is inserted, then a Preface by professor of theology Jakob Christoph Beck, and a Foreword by Stephen Szatmárnémeti in Hungarian. The Latin Foreword by Imhof is missing from those volumes sold in Hungary, because they were printed at the cost of the above named Hungarian students. Most of the surviving copies contain only the Foreword in Hungarian.

Because of the debated financial questions the text of the contract between Imhof and Szatmárnémeti was also disclosed by the Basel publisher, but all copies of it are lost.